

Alfred Schutz
ve
Fenomenolojik Sosyolojisi

Nilgün Sofuoğlu Kılıç

Editör: Ümit Tatlıcan

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayınlayıcısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Alfred Schutz ve Fenomenolojik Sosyoloji
Nilgün Sofuoğlu Kılıç

Editör: Ümit Tatlıcan

Yayınevi Editörü: Ali Cevat Paloğlu

Kapak: Gamze Uçak

Sayfa Düzeni: Buse Dilara Dirim

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

2021 Eylül, Ankara

ISBN No: 978-625-7424-11-0

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

Baskı:

Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.

Sertifika No: 47865

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48

Tel: 0(312) 341 36 67

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

http: www.siyasalkitap.com

Sevgili babam M. Cemâl Sofuoğlu'na...

İçindekiler

Başlarken	7
Giriş	9

1. Bölüm Alfred Schutz'un Fenomenolojik Sosyolojisini İnşa Eden Düşünsel Düzlem

1.1. Genel Hatlarıyla Fenomenoloji	15
1.2. Felsefi Zemin	25
1.2.1. Gottfried Wilhelm Leibniz	25
1.2.2. Edmund Husserl	29
1.2.3. Henri Bergson	39
1.2.4. Jean Paul Sartre	44
1.3. Sosyolojik Zemin	48
1.3.1. Max Weber	49
1.4. Bir Filozofun Hayatı: Alfred Schutz	54
1.4.1. Viyana Günleri (1899–1932)	54
1.4.2. İlk Sürgün: Paris (1933–1939)	64
1.4.3. New York'ta Bir Yabancı (1939-1959)	65

2. Bölüm Alfred Schutz'un Toplum Kuramı

2.1. Ele Aldığı Konular	80
2.1.1. Ben'in Yaşantı Formları	81
2.1.2. Aktörün Yaşantı-Dünyası	86
2.1.3. Yaşantı-Dünyası'nın Sorgusuz-Sualsiz Kabul Edilirliği	90
2.1.4. Yaşantı-Dünyası'nda Paranteze Alma	91
2.1.5. Yaşantı-Dünyası'nın Özneler-Arasılık Niteliği	93
2.1.6. Yaşantı-Dünyası'nda Perspektiflerin Karşılıklılığı	97
2.1.7. Bir Yaşantı-Dünyası Kuralı: Tipleştirme	98
2.1.8. Yaşantı-Dünyasında Çoklu Gerçeklikler ve Sınırlı Anlam Alanları	100

2.1.9. Yaşama-Dünyası'nda Temsil	107
2.1.10. Yaşantı-Dünyasında Dil	112
2.2. Sosyal Bilimler Felsefesinde İki Mesele	116
2.2.1. Sosyal Bilimlerin Konusu	116
2.2.2. Sosyal Bilimler ve İnşa	119

3. Bölüm Alfred Schutz'un Fenomenolojik Sosyolojisi

3.1. Fenomenolojik Sosyolojinin Konusu	127
3.2. Fenomenolojik Sosyolojide Yöntem	130
3.3. Fenomenolojik Sosyoloji'de Eylem	136
3.3.1. Edim Tipleri	136
3.3.2. Eylemde Niyetsellik	139
3.3.3. Eylemde Tariflerin Kullanımı	140
3.3.4. Eylemlerin Planlanması	142
3.3.5. Eylem Planları Arasında Tercihle Bulunma	146
3.3.6. Eylem Planlarında İlgililik Sorunu	152
3.3.7. Eylemde Güdü Faktörü	164
3.4. Fenomenolojik Sosyolojide Toplumsal Eylem ve Toplumsal İlişkiler	168
3.4.1. Toplumsal Eylem Kavramı	168
3.4.2. Toplumsal İlişki Kavramı	169
3.4.3. Toplumsal İlişkiler: Biz-İlişkisi	172
3.4.4. Toplumsal İlişkiler: Onlar-İlişkisi	175
3.4.5. Toplumsal İlişkiler: Bizden Öncekiler ve Sonrakiler	177
3.5. Fenomenolojik Sosyolojide Çoklu Yaşantı Dünyaları	180
Sonuç	185
Kaynakça	189

Başlarken

Bu kitap, 2009 yılında tamamlanan *Alfred Schutz'un Fenomenolojik Sosyolojisi ve Din Sosyolojisine Uygulanabilirliği* başlıklı doktora tezinden alınarak geliştirilmiştir. Bu tez üzerine çalışmaya başladığım zaman henüz Türkiye'de Schutz üzerine ayrıntılı herhangi bir çalışma yapılmamıştı. Ve bilindiği üzere, o tarihlerde elektronik kitaplar ve dergiler bugünkü kadar etkin ve yaygın değildi ve yayınlara ulaşmak oldukça zahmetliydi. Hem Schutz'un kendi eserlerini hem de araştırma konumla ilgili olabilecek diğer makale, kitap, film gibi doküman ve yayınları edinmek o günlerde aslında diğer herkes gibi benim için de akademik araştırmanın *başarılması* gereken en önemli aşamalarından biriydi. Bazı makaleleri Türkiye'deki büyük üniversitelerin kütüphanelerinden, kalan diğer bütün eserleri doktora esnasında ABD'de bulunduğum sırada üniversite kütüphanelerinden edindim ve bazılarını da satın aldım ve çalışmaya böylece başlayabildim. Uzun zaman ihmal ettiğim bu çalışmanın, böyle bir sürecin bir ürünü olarak nihayet yayınlanmış olması benim için mutluluk vericidir.

Başta Prof. Dr. Recep Yaparel olmak üzere araştırmaya katkısı olan bütün hocalarıma ve dostlarıma çok teşekkür ederim. Prof. Dr. Ümit Tatlıcan kitabın basımı için vakit ayırıp gözden geçirdi, çevirilerle ilgili önerilerde bulundu ve anlamlı bir sunuş yazısı kaleme aldı; varlığı için daima müteşekkirim.

Her zaman beni destekleyen sevgili annem, ABD'de yükümü çeken sevgili ağabeyim Sencer ve eşi Selcen; ve bütün araştırmalarımın arkasındaki gizli neden ve anlam, varlığını her zaman büyük bir kuvvetle kalbimde duyumsadığım pek

sevgili babam merhum Prof. Dr. M. Cemal Sofuoğlu'na *her şey için* minnettarım.

Alfred Schutz ve fenomenolojik sosyolojisi, her kuram gibi bazı eleştirilere maruz kalsa da, sosyoloji tarihinin en stratejik teorilerinden biri olmaya her zaman devam edecek gibi görünmektedir. Bu araştırmanın Türkçe sosyal bilimler literatürüne katkı sunması en büyük dileğimdir.

Nilgün Sofuoğlu Kılıç
20 Mart 2021, Aydın

Giriş

Sosyolojinin *bilim* olarak doğuşu bazı çevrelerce İbn-i Haldun'a kadar götürülse de genelde hâkim görüş bu alanın kurucusu olarak Auguste Comte'u (1798-1857) kabul eder. Auguste Comte *Pozitif Felsefe Dersleri* ve *Pozitif Siyaset Sistemi* adlı iki temel eserindeki pozitivist bilim anlayışı ile aynı zamanda pozitivizmin de kurucusu görülür. Bu bağlamda, sosyolojinin bilim olarak kurulduğu zamandan itibaren kullandığı yöntemler doğa bilimlerinin kullandığı yöntemlerle büyük ölçüde müşterektir. Bu müşterekliğe bir 'karşı çıkış' şeklinde ortaya çıktığı söylenebilecek *fenomenolojik yaklaşım* Avrupa ülkelerinde ve ABD'de bizden uzun yıllar önce ortaya çıkmış, fakat ülkemizde henüz son on yıllarda bilimsel sahada tartışılmaya başlanmıştır.

Bu araştırmanın amacı ülkemizde –bu araştırmanın yapıldığı günlerde–yeni yeni tartışılmaya başlanan fenomenolojik sosyolojinin kurucusu Alfred Schutz ile ilgili kapsamlı bir inceleme yapmaktır. Ülkemizde fenomenolojik yaklaşımla ilgili verilmiş eserlerin sayısı Batılı ülkelerde yapılan çalışmalara kıyasla oldukça azdır. Söz konusu durum aynı zamanda bu çalışmada kaynak sıkıntısı yaşamamıza neden olmuştur. Yabancı dilde bu alanda yazılan eserlerin sayısı az değilken, Türkçede özellikle de fenomenolojik sosyolojinin kurucusu sayılan Alfred Schutz'a özel hiçbir çalışmanın olmayışı yapılmasına ciddi anlamda ihtiyaç olduğunu düşünmemize neden olmuştur. Tezde kullanılan dört eser hariç hepsi çalışmaya başladığım tarihten itibaren peyderpey yurtdışından getirtil-

miş, bir kısmı da çalışmamın son yılında ABD’de yaptığım araştırmalar esnasında edinilmiştir.

Kitapta öncelikle fenomenolojik sosyolojiye giriş mahiyetinde, kısa bir tanıtım yazısının ardından, kuramın felsefî ve sosyolojik temelleriyle ilgili bilgi verilmesi de gerekli olduğundan Schutz’un eserlerinde sıklıkla atıfta bulunduğu dört filozofun, yani G. Wilhelm Leibniz, Edmund Husserl, Henri Bergson, Jean Paul Sartre ve Max Weber’in görüşleri, çalışmayı ilgilendirdiği kadarıyla Schutz’un kendi değerlendirme ve eleştirileriyle birlikte aktarıldı. Bilhassa Weber ve Husserl’in burada detaylandırılmayan fikirlerine metnin tekrarlara boğulmasını önlemek için sonraki bölümde yeri geldikçe değinilmiştir.

Aşağıda da görüleceği gibi, Schutz’un eserleri, kendisi hayatta iken yeniden tashih imkânı bulamadığından, tekrarlardan arındırılmamış hâldedir. Her ne kadar kendisi tekrarların silinerek yayınlanmasını vasiyet etmişse de, eşi ve öğrencileri onun vefatından sonra buna cesaret edememiş ve yazılarını olduğu gibi yayınlamışlardır. Dipnotlardan da anlaşılacağı üzere, Schutz’un bir konu hakkındaki görüşleri aktarılırken farklı eserlere atıf yapılarak, aynı konunun tekrar işlendiği yerlere işaret edilmiştir.

Schutz’un düşüncelerini inşa eden günün bilimsel ve felsefî eserleri ve şahsiyetleri kadar kendi biyografisi de önem taşımaktadır. Zira bilim insanları veya düşünürler kendi biyografik geçmişleriyle orada varlardır. Bundan dolayı eser verirken kendi düşünce dünyaları ile içinde bulundukları çağın düşünce sorunlarını harmanlamak suretiyle soru ve sorunlara cevap ararlar. Biyografilerin sahip olduğu öneme atfen ve Schutz’un ne yapmak istediğinin daha iyi anlaşılabilmesi için *Alfred Schutz’un Fenomenolojik Sosyolojisini İnşa Eden Düşünsel Düzlem* başlığı altına kendi hayat hikâyesi de ilâve edildi. Hayat hikâyesini anlatırken temelde hayatına dair iki kitap, bir makale ve bir videoya başvuruldu.

İkinci bölümde kullandığı kavramlara dair genel bir resim çizmek amacıyla bir ön bilgi sunulurarak toplumun bireylerce nasıl inşa edildiği, canlı tutulduğu ve insanların nasıl bir arada yaşadıklarına dair açıklamalar için onun toplumu açım-lamak amacıyla başvurduğu *Lebenswelt*, yani ‘yaşantı-dünyası’ kavramına dair verdiği bilgiler aktarıldı. Schutz’un fenomenolojik yaklaşımı çerçevesinde sosyal bilimler felsefesine dair söyledikleri özet olarak bir sonraki başlıkta toplandı.

Üçüncü Bölümde fenomenolojik yaklaşımı doğrultusunda çerçevesini çizdiği fenomenolojik sosyolojisinin genel hatları ele alındı. Yorumlayıcı sosyolojinin konusu, yöntemi ve bu bağlamda ‘çoklu yaşantı-dünyaları’, edim tipleri ve eylem kavramı ile toplumsal ilişki türleri ve toplum etkileşim kavramına dair düşüncelerini açıklandı. Edim tipleri ve ‘eylem’e ilişkin görüşleri de, ‘yaşantı-dünyası’ kavramı incelenirken olduğu gibi muhtelif başlıklar altında düzenlenerek aktarıldı. Eylemin toplumsallık özelliği ve toplumsal etkileşime dair fikirleri incelenirken de aynı yön izlendi.

Yukarıda anlatılan muhtevayı çalışırken, metin anlama ve yorumlama teknikleri kullanıldı. Kuramını anlayabilmek için onun *ne yapmak istediğini*, yani *niyetini* anlamaya çalıştım. Aşağıda da görüleceği gibi Schutz, bu bilginin öneminin farkında olduğu için, öğrencisi Maurice Natanson’dan basılacak olan *Collected Papers I: The Problem of Social Reality* adlı kitaba, “*gerçekte ne demek istediğini*” anlatan bir giriş yazmasını istemişti. Bu bakımdan, onun vasiyetine uygun olacak şekilde bu gayretini ve kendisini harekete geçiren etkileri anlamaya ve anlatmaya çalıştım. Bunu yapabilmek için öncelikle onun dili kullanım tarzının anlaşılması gerekiyordu. Bu bakımdan Aron Gurwitsch ile mektuplaşmalarından faydalandım. Avrupa’dan Amerika’ya göçen iki düşünür olarak bu mektuplarda, kavramlarına hangi İngilizce karşılıkları vermenin daha uygun olacağı hususunda zaman zaman birbirlerine danışıp müzakerede bulunmaktaydılar. Bu müzakerelerde İngilizce

karşılıkları hangi gerekçelerle seçtiklerine dair az da olsa malûmat bulmak mümkün oldu.

Araştırma için çalışmaya başladığımda, Schutz'un kendi eserleriyle birlikte onun hakkında yazılanları da edinmeye çalıştım. Bu edinme süreci ülkemizdeki kütüphanelerden sadece birkaç tanesine ulaşabildiğim için biraz uzun ve zahmetli oldu diyebilirim. Elimde Alfred Schutz'a dair yazılmış eserler bulunmakla beraber, yukarıda da belirttiğim gibi bu eserlerin hiçbirisi ülkemizde çalışılmış değildir. Ülkemizde Schutz hakkında yazılanlar alt başlıklarda verilen nispeten kısa yazılardan oluşmaktadır. Tamamen Schutz hakkında yazılan kitap ve makalelerin de hepsi yabancı ülkelerde yayınlanmışlardır. Bu eserlerin listesini kaynakçada vereceğim için burada yazar ve eser adlarını tek tek saymaksızın kendi çalışmamla karşılaştırma imkânı doğması bakımından genel bir değerlendirme yapma ihtiyacı duydum.

Çalışmaya başlayıp bu kitapları edindiğim dönemde Schutz hakkında çok az bilgiye sahiptim ve sıfırdan başlayarak yaptığım okumalarda kafamda Schutz'un ne yapmak istediğine ve kuramına dair şekillenme çok zayıftı. Çünkü hakkında yazılan kitapların hepsinde spesifik tartışmalarla karşılaşmaktaydım. Schutz'un kullandığı kavramları tam olarak anlamadan konulara dair tartışmaları anlamam da mümkün olmamıştı. Zaten Schutz'un eserleri de yaklaşık olarak aynı tarzda yazılmıştı. Bu çalışmada, önce Schutz'un kullandığı kavramları tespit ederek kendi eserlerinden tanımlamalarını çıkarmaya çalıştım. Daha sonra kavramlardan yola çıkarak konulara gittim ve konuları kavramlar bağlamında ele alarak Schutz'un kafa yorduğu sorunların anlaşılmasını kolaylaştırmaya çalıştım. Kavramsal zemin üzerinde konusal değerlendirmeler yaptığım için de ortaya diğer kitaplardan farklı bir plan çıktı.

Kavramların Schutz tarafından doldurulan içeriğini çözebilmek için, öncelikle yine kendisine başvurdum. Dikkatli bir

okuma ile çeşitli yerlerdeki kullanım şekline dikkat ederek manayı yakalamaya çalıştım. Bunu yaparken, Schutz'un kuramının bütününe dair bilgime başvurarak mantıksal tutarlılıklar aradım. Schutz'un bazı yazılarında bulamadığım açıklığı başka yazılarından sağlamak gerekti.

Kavramlara Türkçe karşılıklar verme konusunda kimi kavramda az sorun yaşarken kiminde çok zorlandım. Burada önerdiğim karşılıklar daha uygunu bulununcaya kadar geçici olarak kullanılmıştır ve bu yüzden genellikle parantez içinde kavramların orijinaleri verilmiştir.

Metin içerisinde özel bir kavram kullandığımda bu kavramı tırnak içine aldım. Parantez içinde yabancı dildeki karşılığı da verilmiş ise, yabancı dildeki kavramı hem tırnak içine aldım hem italik yaptım. Bunların dışında bu kavramlara gönderme yaptığım yerlerde kavramı tırnak içine almadan yalnızca italik yaparak dikkat çektim. Paragraf içinde yaptığımız kısa alıntılar tırnak içine ve italik yaparak belirttim. Uzun alıntılar ise, ayrı bir paragrafta, daha dar bir formatta ve daha küçük puntolarla, tırnak içinde ve italik yazdım.

Kavram açıklamalarında bazen bu akım hakkında yazılmış başka kitap ve makalelerden de faydalandım. Ama bunu nadiren yaptığımı, bazen başkasının yorumuna göre anlamının yanıltıcı olabileceğini tecrübe ettiğim için, kavramların anlamlarını Schutz'un kendisinde bulmaya daha çok önem verdiğim; fakat bazen delil kılmak amacıyla "ayrıca bkz." ibaresiyle başka yazarların eserlerini kaynak gösterdim.